

Inter Arma Caritas

RØDE KORS OG FORVALTNINGEN AF DE TYSKE FLYGTNINGE I DANMARK 1945-1949

AF

KIRSTEN LYLLOFF

Dette arbejde søger at analysere, hvordan den største, verdensomspændende humanitære organisation, Røde Kors, ønskede og formåede at udnytte sit råderum til intervention til fordel for de i Danmark strandede tyske flygtninge efter 2. Verdenskrig. De tre Røde Kors aktører var Tysk Røde Kors (TRK), Dansk Røde Kors (DRK) og International Committee of the Red Cross (ICRC). Det er derfor ikke primært de tyske flygtnings historie, der behandles, men Røde Kors' mulighed for indsats i en vanskelig periode, hvor folkeopinionens stærkt polariserede opfattelse af skurke/helte var udtalt, og hvor tyskere blev stigmatiseret og stereotypiseret, uanset om de var nazister, upolitiske eller antifascister, spædbørn eller oldinge.¹

Den 5. maj 1945 kapitulerede de tyske styrker i Danmark, og de var derefter englændernes »prisoners of war«. På det tidspunkt befandt der sig ca. 250.000 civile flygtninge, hovedsageligt tyske, i Danmark.

Internationalt Røde Kors

Røde Kors blev grundlagt i 1863 af fem borgere fra Genève. Grundideen var, at hvert land skulle oprette et hjælpekorps af frivillige, der i krigssituationer kunne hjælpe syge og sårede soldater. Allerede fra starten havde man planer om med konventioner at forpligte krigsførende

¹ Denne artikel er et ekstrakt af mit bachelorprojekt i historie. Lektor, dr.phil. Hans Kirchhoff, som var min vejleder ved projektet, takkes for en konstruktiv og positiv vejledning, uden hvilken jeg nok ikke havde kunnet formulere så præcist de i artiklen fremhævede konklusioner. For konklusionernes holdbarhed bærer jeg dog alene ansvaret. Titlen er Røde Kors' oprindelige valgsprog, som egentlig betyder »Mellem våben barmhjertighed«, men som Dansk Røde Kors har valgt at oversætte til »I krig barmhjertighed«.

stater til at anerkende syge og sårede soldater samt det sanitetspersonale, der skulle hjælpe dem, som neutraliserede og derfor ikke længere partcipanter i konflikten. For at der kunne oprettes et nationalt Røde Kors i de enkelte stater, skulle Røde Kors være anerkendt af den pågældende stat som hjælpepersonale for hæren, og staten skulle underskrive Genèvekonventionen. De fem Genèveborgere, som de første år kaldte sig Comité International de secours aux militaires blessés, men fra 1880 blev omdøbt til Comité International de la Croix-Rouge, var ikke egentlige ledere af organisationen, men sørgede for at indkalde delegater – både fra Røde Kors og fra pågældende statsmagt – fra medlemslandene til kongresser, som blev afholdt rundt omkring i verden hvert fjerde år. På disse kongresser drøftedes fælles problemer, men deltagerne udformede også de konventioner, som alment benævnes Genèvekonventionerne. Den schweiziske stat indbød i 1864, 1906, 1929 og 1949 medlemslande og andre interesserede lande til en diplomatisk konference i Genève, hvor den officielle underskrivelse af konventionerne foregik ved delegerede fra staterne.

De fem i Komitéen var selvsupplerende, deres antal udvidedes i løbet af årene, men måtte maksimalt være 25.² Indtil 1923 var det udelukkende borgere fra Genève, men fra dette tidspunkt var kravet blot, at de var schweiziske statsborgere. Denne meget specielle og udemokratiske opbygning var både Røde Kors' styrke og svaghed. Den moralske kraft, der lå i Komitéen som arnested for grundideen, Komitéens upartiskhed, Schweiz' neutralitet og det, at medlemslande ikke kunne vælte Komitéen, gjorde dens henstillinger meget stærke. Til gengæld kunne den udtalte statsindflydelse på de nationale Røde Kors-selskaber være et problem, hvis nationale interesser stod over humanitære interesser. Der var en indbygget konflikt i organisationen ved, at Komitéen ingen indflydelse havde på de nationale selskaber, når de ikke levede op til idealerne, og de nationale selskaber ingen indflydelse havde på Komitéen, hvis de var uenige i dennes principielle afgørelser. Det kom stærkt til udtryk efter 1. Verdenskrig, hvor en række nationale Røde Kors-selskaber med American Red Cross som primus motor i 1919 dannede Ligaen af Røde Kors-selskaber, hvor alle de nationale Røde Kors-selskabers repræsentanter sad, dog ikke repræsentanter fra de tabende Centralmagter. Ligaen fik sæde i Paris. I 1928 blev der sluttet fred mellem Ligaen og Komitéen, og arbejdsopgaverne blev delt imellem dem, således at Ligaen tog sig af fredstidsarbejde som naturkatastrofer, hungerskatastrofer, epidemier o.lign., mens Komitéen stod for hjælp under

² ICRC, Volume I. s. 49.

væbnede konflikter. Internationalt Røde Kors skulle derefter opfattes som en treenighed bestående af 1) de nationale Røde Kors-selskaber, 2) Ligaen og 3) Komitéen. I 1939, da en ny verdenskrig truede, flyttede Ligaen fra Paris til Genève.

Komitéen havde under og efter 2. Verdenskrig 179 delegater, alle schweiziske statsborgere, udsendt til alverdens lande, officielt for at inspicere krigsfangelejre, men de intervererede, så langt de formåede, også for civile fanger og jøder.³ De befandt sig alle i »orkanens øje« under udførelse af deres arbejde. Ti af dem døde under deres tjeneste. Komitéen blev efter krigen stærkt kritiseret for ikke at have gjort tilstrækkeligt for at hjælpe de europæiske jøder. Sammenfattende må dog siges, at Komitéen gjorde, hvad den mente var muligt inden for dens mandat for at forbedre forholdene for nødlidende under 2. Verdenskrig med en betydelig personlig indsats fra medlemmernes side. Og indsatsen blev gjort uden skelen til nationalitet, race eller religion. Om Komitéen i virkeligheden havde større råderum, end den selv troede, til at lægge pres på regeringerne, er et spørgsmål, som vanskeligt kan besvares.

Internationale konventioner

I sidste halvdel af det 19. århundrede var der en stigende forståelse for at regulere krig med konventioner, idet princippet om »reciprocitet« i konventionerne ville sikre egne soldater såvel som fjendens.

»Convention du Genève du 22 août 1864« var den første internationale konvention om regler for krigsførelse. Konventionen omfattede ti korte artikler om neutralisering af sårede og syge under krigshandlinger. I artikel 2 og 3 omtaltes sanitetspersonale, som skulle opfattes som »neutrale«, og efter fjendtlig besættelse af hospitaler og ambulancer skulle det fortsat have lov at udføre sit arbejde, eller det kunne vende tilbage til sine enheder. Danmark var et af de 12 lande, der underskrev konventionen 22. august 1864.⁴ Konventionen blev revideret i 1906, men principperne var uforandrede. En nyskabelse var dog pligten for de stridende parter til at udveksle oplysninger om døde og tilfangede syge og sårede (kap.1, art.4). Kapitel 2 omhandlede udelukkende sanitetspersonale og feltpræster, hvor det udtrykkelig nævntes, at sådanne skal respekteres og beskyttes og ikke må behandles som krigsfanger

³ *ibid.*, Volume I. s. 65-97.

⁴ The Avalon Project at the Yale Law school. Laws of war. 01.04.01:
<http://www.yale.edu/lawweb/lawofwar/>.

(kap.2, art.9). Dette gælder også for frivillige fra Røde Kors (kap.2, art.10). Sanitetspersonale og feltpræster i fjendens hænder skal have samme løn og rationer som mandskab med samme militærgrad i egen hær (kap.2, art.13). Igen var Danmark blandt de første til at underskrive konventionen.

1. Verdenskrig viste, at der især var behov for at udvide Genèvekonventionen med regler for krigsfanger. I 1929 forelå derfor en ny konvention, nu delt i to dele, som blev underskrevet separat. Første del var en yderligere udbygning af de tidligere konventioner omhandlende syge og sårede.⁵ Anden del omhandlede krigsfanger. De fleste vestlige lande, inkl. Danmark og Tyskland, underskrev begge dele af konventionen. Ved kapitulationen i 1945 nægtede englænderne og amerikanerne at anerkende de på dette tidspunkt tilfangetagne medlemmer af den tyske hær som krigsfanger, men kaldte dem »surrendered enemy personnel«, og de hævdede, at Genèvekonventionen ikke gjaldt for denne gruppe. ICRC protesterede mod denne fortolkning, men englænderne ville ikke bøje sig for ICRC's argumenter.⁶ Amerikanerne ændrede holdning 17.3.47, idet de besluttede, at de på dette tidspunkt tilbageholdte fjendtlige soldater skulle behandles efter krigsfangekonventionerne. USA udbetalte derefter løn til krigsfangerne med tilbagevirkende kraft fra den dato, de var taget til fange.

Ved Røde Kors-konferencen i 1934 i Tokyo udarbejdedes et udkast til en konvention med titlen *Convention on the Condition and Protection of Civilians of Enemy Nationality who are on Territory Belonging to or Occupied by a Belligerent*.⁷ Konventionen skulle have været skrevet under i Genève i 1940, men på grund af krigsudbruddet skete det ikke. ICRC overtalte dog de krigsførende til at behandle civilpersoner, der opholdt sig på fjendtligt territorium ved krigsudbrud eller befandt sig på besat område på tidspunktet for besættelsen, efter Genèvekonven-

⁵ Kap.III, art.12: The persons designated in articles 9, 10 and 11 [sanitetspersonale, feltpræster, Røde Kors folk, sanitetspersonale fra neutrale stater] may not be retained after they have fallen into the hands of the enemy. In the absence of an agreement to the contrary, they shall be sent back to the belligerent to which they belong as soon as a route for their return shall be open and military considerations permit. Pending their return they shall continue to carry out their duties under the direction of the enemy; they shall preferably be engaged in the care of the wounded and sick of the belligerent to which they belong. On their departure, they shall take with them the effects, instruments, arms and the means of transport belonging to them.

Kap.III, art.13: Belligerents shall secure to the personnel mentioned in articles 9, 10 and 11, while in their hands, the same food, the same lodging, the same allowances and the same pay as are granted to the corresponding personnel of their own armed forces.

⁶ ICRC, Volume I, s. 539ff.

⁷ *ibid.*, Volume I, s. 567ff.

tioner for krigsfanger. Efter 2. Verdenskrig var det åbenbart, at dér hvor Genèvekonventionerne havde svigtet mest, var ved beskyttelse af civile under krig. Det var derfor naturligt straks efter krigsafslutningen at påbegynde arbejdet for at revidere Genèvekonventionerne på dette punkt.

I 1949 kom 4. udgave af Genèvekonventionerne. 1.del omhandlede syge og sårede i landkrig, 2. del syge, sårede og skibbrudne i søkrig, 3. del krigsfanger og 4. del civile. Del 1 omfattede fortsat sanitetspersonale og deres rettigheder, beskrevet endnu mere detaljeret, men i princippet nogenlunde uforandret fra tidligere konventioner. Danmark var også medunderskriver af denne konvention.

De danske myndigheder har anvendt Haag-konventionen for at retfærdiggøre behandlingen af de tyske flygtninge i Danmark. Haag-konventionen fra 1907 er en udbygning af Haag-konventionen fra 1899 og er en række magters forsøg på at udforme »krigens love«. Den består af 14 dele, idet hver del behandler et specielt aspekt af nationale konflikter. Den del, danskerne henviser til, er del 4. Section III, som omhandler »Military Authority over the Territory of the Hostile State«. Den begrænser bl.a. den økonomiske udnyttelse af det besatte område, som okkupationsmagten har lovhjemmel til, idet kun den dér stationerede del af hæren skal forsynes af dette område. Civile flygtninge er slet ikke nævnt i Haag-konventionen, og denne kan følgelig ikke anvendes til udlægning af folkeretlige regler for behandling af flygtninge. Der var i 1945 ingen international lov, der omhandlede flygtninge, de var retsløse, og derfor var de underlagt de almene humanitære principper, der rådede i det land, hvor flugten endte. Men hærens sanitetspersonale og Røde Kors-personale havde siden den første Genèvekonvention været beskyttet af konventionen

Dansk Røde Kors

Det var en nærliggende tanke, at DRK ville træde hjælpende til, når 250.000 civilpersoner i en elendig forfatning i løbet af nogle få måneder i 1945 ankom til Danmark. Men for at forstå det råderum, DRK havde at arbejde på dette tidspunkt, er det nødvendigt at give en kort historisk redegørelse for DRK og især for organisationens forhold under 2. Verdenskrig.

Skønt Danmark var medunderskriver af den første Genèvekonvention fra 1864, og de første Røde Kors-delegater overhovedet var udsendt til den dansk-tyske krig i 1864, fik Danmark først et nationalt selskab i 1876 med navnet Foreningen til Syges og Såredes Pleie under Krigsfor-

hold.⁸ I 1881 skiftede selskabet navn til Det Røde Kors og i 1923 til Dansk Røde Kors. Barbara Zalewski har i sin ph.d.-afhandling søgt at analysere DRK's aktiviteter frem til 1945. Hun kommer til den konklusion, at der i virkeligheden var to organisationer, en landsdækkende forening med samariterforeninger og dameafdelinger, der i virkeligheden lige så godt kunne eksistere under et andet mærke end Røde Kors, og et selskab, hvor præsident og af og til forretningsudvalg tog sig af de internationale henvendelser om hjælp. Kun i få konkrete tilfælde, som f.eks. krigsfangekontoret under 1. Verdenskrig og pakkeforsendelser til udlandet under 2. Verdenskrig, hvor den danske stat gik ind og brugte DRK som »entreprenør« for dens aktiviteter, eller i Rusland efter 1. Verdenskrig, hvor DRK's lokale repræsentanter på eget initiativ tiltog sig meget selvstændige aktiviteter, spillede DRK en international rolle.⁹ I tråd med dette beskriver Zalewski DRK i 30-erne som »en filantropisk organisation med socialt og nationalt sigte; den havde vanskeligt ved at se sig selv som led i en international organisation, og den forsøgte ... at engagere sig så lidt som muligt.«¹⁰ I november 1939 oprettedes Kontor for Hjælp til krigsramte i Udlandet, og Folkeforbundets tidligere højkommissær for Danzig 1932-34, Helmer Rosting, blev udnævnt til leder for kontoret. Striden om Helmer Rostings person og den intensive kampagne mod ham fra modstandsbevægelsens side fra 1943 og frem til hans død i 1945 blev et problem for DRK's image i befolkningen. Hvor megen realitet, der var i modstandsbevægelsens negative syn på Rosting, er svært at afgøre, men det må stå fast, at Rosting ikke var medlem af det nazistiske parti og ikke på noget tidspunkt offentligt udtalte sig positivt om nazismen.¹¹ I 1943 indgav han sin afskedsansøgning efter et forretningsudvalgsmøde 19.11.43, men DRK's præsident, kammerherre Johan Bülow, overtalte ham til at fortsætte.¹² Under kri-

⁸ Zalewski, s. 26.

⁹ Bent Jensen, s. 45ff.

¹⁰ Zalewski, s. 228.

¹¹ Rosting har to gange skrevet tvivlsomme indlæg i pressen: 1) I »Der Norden« fra december 1939 skrev han i en artikel om Danmarks neutralitetspolitik »die Genfer Bürokratie [Folkeforbundet] seit dem Austritt Deutschlands und Italiens ein Intrigenest geworden war, wo Juden und Freimaurer gegen die faschistischen Staaten hetzen.« 2) En kronik i Fædrelandet 18. september 1940, hvor Rosting i svulstige vendinger udtrykte, at Danmark kunne redde æren efter skampletten 9. april ved at sige ja til den nye æra i Europas historie.

¹² Zalewski skriver, at Rostings afskedsansøgning kom aftenen efter et forretningsudvalgsmøde 19. november 1943, men at det ikke af referaterne fremgår, at Rosting har været omtalt på møderne. Zalewski formoder, uden nærmere at kunne bevise det, at det havde med jødernes internering at gøre. Best sendte 29.9.43 et telegram til Auswärtiges Amt, hvor han anfører, at Rosting samme dag skulle have foreslået internering af jøder-

gen var kontoret med til forsendelse af pakker til danske bosat i en af Aksemagterne eller i en af disse besatte dele af Europa. Desuden sendtes pakker til norske og danske fanger i Tyskland, Polen og Tjekkoslaviet. Danmark leverede også levnedsmidler til en stor del af de krigsfangepakker, der gik til allierede fanger, og disse forsendelser gik ligeledes gennem Rostings kontor. Da Bernadotte fik sin tilladelse fra Himmler til at hente danske og norske fanger tilbage, deltog DRK ikke aktivt i denne operation, men i offentligheden høstede DRK en del af æren.¹³

Den 5. maj 1945 blev Rosting arresteret og iflg. notat af Bülow brutalt behandlet.¹⁴ Han blev løsladt den 6.5.45, men allerede om aftenen igen arresteret af en anden modstandsgruppe. Det medførte et selvmordsforsøg med cyankalium og efterfølgende indlæggelse på psykiatrisk afdeling på Kommunehospitalet med »nervesammenbrud«. Rosting fik derefter den aftale med modstandsbevægelsens Arrestationsudvalg, at hvis han tog ophold på Dianalund og søgte sin afsked fra DRK, ville man frafalde anklagerne mod ham. Den 27.6.1945 fik han at vide fra professor Høeg fra Arrestationsudvalget, at man alligevel ikke ville love ham ikke at rejse sag. Rosting forlod så Kommunehospitalet, og den 28.6.45 skød han sig i sit hjem.¹⁵ Overlæge Juel Henningsen overtog midlertidigt Rostings stilling, men det blev DRK's nye »stjernesku«¹⁶, kommandørkaptajn Kai Hammerich, der 1.9.45 blev den nye direktør for Kontoret for udenlandske anliggender.¹⁶ Hammerich var fuldt acceptabel for modstandsbevægelsen med en søn, der var død under en ildkamp med Gestapo under en »Holger Danske«-aktion, og en anden søn, medlem af Studenternes Efterretningstjeneste, såret af tyskerne den 4.maj 1945.¹⁷ Den 6.12.45 døde kammerherre Bülow pludselig af en banal sygdom, og præsidentposten var dermed ledig. Man var på det tidspunkt inde i en større omstrukturering af hele DRK's administrati-

ne i de lejre, som frigaves ved hjemsendelse af de internerede danske soldater. Jøderne skulle så efterfølgende bruges som gidsler. Zalewski argumenterer for, at Rostings rolle muligvis var den, at han henvendte sig til Best med mandat fra Bülow, samme dag 29.9.43 som Svenningsen henvendte sig til Best, for at foreslå, hvad der også havde været på tale blandt departementscheferne, at jøderne blev interneret her i landet for at beskytte dem mod deportation til f.eks. Polen. Referaterne fra departementschefmøderne og Svenningsens personlige notater fra denne periode taler dog stærkt imod denne tolkning. Rostings referat af mødet med Best er aldrig fundet. Derfor må det betragtes som uafklaret, hvad Rosting har forelagt Best 29.9.43, idet Bests udsagn ikke kan stå alene.

¹³ Zalewski, s. 278ff.

¹⁴ Røde Kors privatarkiv (DRKA), pk. 36.

¹⁵ DRKA, pk. 36, Bülows private notater og et stenografisk referat fra hovedbestyrelsesmødet 29.6.1945 og pk.113 Rostings breve til Bülow.

¹⁶ *ibid.*, pk. 37. Cirkulære til samtlige afdelinger og dameafdelinger 17.9.45.

¹⁷ Hammerich, s. 195ff og s. 203ff.

ve apparat, idet Hammerichs direktørstilling fra begyndelsen af 1946 kom til at omfatte både den indenlandske og den udenlandske afdeling. Hammerich overtog præsidentfunktionen midlertidigt, mens man vurderede forskellige andre kandidater. Det endte dog med, at Hammerich 10.5.46 blev udnævnt til både præsident og direktør.¹⁸

DRK havde således i 1945 i folkeopinionen både et urigtigt rygte om nazister i topledelsen, og et urigtigt ry for hjælp ved tilbageførslen af koncentrationslejrfanger. Bülow havde været en ret farveløs person, som offentligheden kun havde et beskedent kendskab til. Med Hammerichs overtagelse af både direktør- og præsidentposten syntes DRK's anseelse at være reetableret.

Tysk Røde Kors

Hitlertidens TRK har fået et eftermæle som en nazistisk organisation, og denne opfattelse havde danskerne også i 1945, skal man tro den samtidige presse.¹⁹

Allerede i foråret 1933 forsøgte Tysklands nye magthavere at få indflydelse i TRK. Sanitätsobengruppeführer der SA, dr. Hocheisen, blev af Rudolf Hess udnævnt til kommissær for »Gleichschaltung« af TRK. Samme år indsattes medlem af NSDAP, Carl-Eduard Herzog von Sachsen-Coburg und Gotha, som præsident, og Hocheisen blev udnævnt til vicepræsident. Efter Hindenburgs død overtog Hitler hvervet som protektor, hvilket fulgte sædvanen fra en række andre nationale Røde Kors-selskaber, hvor statsoverhovedet var protektor. I 30'erne skete en omlægning af TRK til en enheds- og topstyret organisation, og regionsopdelingen kom til at følge Wehr-kredsene. Men der er intet, der tyder på, at TRK på underordnet niveau var særlig »nazificeret«.²⁰ Ingen i TRK synes dog at have protesteret over for den nazistiske racepolitik, og allerede i 1933 blev jødiske medlemmer ekskluderet af organisationen.²¹ I 1938 blev Reichsarzt und Oberführer der SS, dr. Ernst Robert Grawitz, vicepræsident. Grawitz var dybt involveret i euthanasiprogrammet, og i sommeren 1941 var Grawitz med til at anbefale brugen af gaskamre til

¹⁸ DRKA, pk. 70. Referat af hovedbestyrelsesmøde 10.5.1946.

¹⁹ Hvor intet andet er anført, stammer oplysningerne om TRK fra Schlögel og Erdmann.

²⁰ Bl.a. sendte Unterstaatssekretär Luther 23.5.40 et notat til Ribbentrop om TRK's forhold til NSDAP og anfører her, at der før krigen var en vis modsætning mellem NSDAP og TRK, bl.a. var det ikke nødvendigt at være partimedlem for at være medlem af TRK, men at TRK's anseelse efter krigsudbruddet steg hos NSDAP. Grawitz' forslag om at lade TRK være en del af NDSAP afvises helt af Luther. Schlögel s. 86.

²¹ Favez, s.56.

massemord på jøder, ligesom han var medansvarlig for medicinske eksperimenter på jødiske fanger fra 1943.²² Ved kapitulationen var de enkelte afdelinger og hovedkontoret i Berlin uden kommunikation med hinanden, samtidig med at de ledende inden for TRK havde forladt Berlin (Grawitz begik selvmord kort før kapitulationen). TRK i Berlin besluttede derfor at udnævne den tidligere gesandt i Moskva, Rudolf Nadolny, til leder af TRK i Berlin. Nadolny havde i 1934 forladt sin stilling i Moskva, fordi han ikke følte sig i overensstemmelse med regimet i Tyskland, og han var bl.a. derfor velanskrevet hos russerne. Den russiske bykommandant anerkendte også straks Nadolny som ny leder for TRK i Berlin; men Nadolnys ambitioner gik videre, og han forsøgte at overtale de fire besættelsesmagter til at sætte ham i spidsen for et nationalt nyorganiseret TRK. Men det var tiden ikke moden til. Den 19.9.45 udsendte marshal Zhukow meddelelse om, at TRK i den sovjetisk besatte zone ikke kunne anerkendes, og han konfiskerede dets formue og ejendomme til fordel for den lokale forvaltning. Først i 1952 blev Røde Kors genoprettet i DDR.

I den amerikanske og engelske zone besluttede okkupationsmagten, at TRK på Kreis- og Ortsniveau kunne fortsætte uforandret, men på Landes- og højere niveau opløstes TRK. Men allerede i slutningen af 1945 og begyndelsen af 1946 fik TRK tilladelse til at slutte sig sammen på Landesniveau, og der dannede sig i de følgende år et uofficielt, løse forbund af Landesorganisationerne inden for henholdsvis den engelske og amerikanske besættelseszone. I den franske zone fortsatte TRK på Kreis- og Ortsniveau indtil 3.1.46, hvor TRK blev forbudt og dets aktiver beslaglagt. Men 16.4.47 genoprettedes TRK på Landesniveau og aktiverne blev tilbagegivet. I 1950 blev et nyt nationalt TRK oprettet omfattende hele Vesttyskland.

TRK og tysk sanitetspersonale i Danmark 1945-1949

Da de første flygtninge kom til Danmark i februar 1945, var den øverste ansvarlige for dem den Rigsbefuldmægtigede, dr. Best.²³ Han overdrog arbejdet til NSDAP og NSV [Nationalsozialistisch Volkswohlfahrt] i Danmark, og derfor blev en stor del af de tyske lejrledere taget fra NSV. Men de forholdsvis få civile magtede ikke opgaven. Transporter og madforsyning var ved at bryde sammen, hvorfor Wehrmacht hurtigt overtog de rent praktiske foranstaltninger. For at afhjælpe situationen yderli-

²² Riesenberger, s. 155.

²³ Flygtningeadministrationens arkiv (FAA), 702.20 Ruth Lemches rapport af 22.10.45.

gere henvendte man sig i marts 1945 til TRK's præsidium i Tyskland for at skaffe hjælpepersonale til Danmark.

I perioden 11.2.45 til 4.5.45 kom 170.683 sårede soldater, 32.134 Wehrmachtsmedlemmer og 208.690 flygtninge ad søvejen til Danmark fra de tyske østprovinser.²⁴ Den 5.5.45 befandt der sig i Danmark endnu 69.000 sårede soldater fordelt på 84 krigslazaretter, og dertil kom ca. 250.000 flygtninge, hvoraf mange var i en meget dårlig forfatning. På intet tidspunkt var der tale om, at danske læger eller sygehuse skulle behandle de sårede soldater, men de danske læger afslog trods tyske opfordringer at behandle de civile tyske flygtninge, og de danske sygehuse var også lukkede for dem, undtagen ved de epidemiske sygdomme, tyfus, paratyfus, dysenteri og plettyfus, som kunne true den danske befolkning.²⁵ Resten af de mange tusinde syge flygtninge og her især børn under fem år, som var langt den mest udsatte gruppe, var henvist til de i forvejen stærkt overbelagte tyske krigslazaretter. Til at betjene dette enorme patientmateriale var tre grupper af sanitetspersonale: 1) Enkeltstående læger og sygeplejersker og hele hospitalsafdelinger, som havde været med som flygtninge i strømmen østfra. 2) Personalet fra de 84 tyske krigslazaretter. Krigslazaretterne var direkte underlagt Wehrmacht, og chefen for krigslazaretterne var Oberstarzt Nissen fra Sanitätsstab. Militærlazaretterne og de der ansatte læger var hovedstammen i den lægelige behandling af flygtningene – også i mange af lejrene. 3) TRK-personale som fra Tyskland blev dirigeret til Danmark for at behandle flygtningene. Den 20.4.45 oprettedes et tjenestested for TRK hos den Rigsbefuldmægtigede i Danmark.²⁶ Sanitetspersonale, som på denne måde kom til Danmark, fik af TRK udstedt en legitimation i form af en »Marschbefehl«.²⁷

Efter ankomsten til Danmark blev både det under 1) og 3) nævnte sanitetspersonale underlagt TRK, idet TRK's eget personale udgjorde langt den største gruppe med omkring 160 læger og 2000 civile sanitetspersoner.²⁸ TRK overtog kort inden kapitulationen det daglige tilsyn med og overordnede ledelse af flygtningelejrene, mens krigslazaretterne fortsat hørte under Wehrmacht. Ved kapitulationen fik danskerne ansvaret for lejrene, men de lod TRK fortsætte den praktiske ledelse af dem. TRK foranstaltede en ugentlig inspektion i samtlige lejre i Køben-

²⁴ ICRC's arkiv, G17/41/13. Emil Boesch's indberetning til Genève af 22.11.45.

²⁵ Lylloff, s. 51.

²⁶ DRKA, pk.62.

²⁷ FAA, 702,20, referat af Viggo Clemmesen, og FAA, sanitetstjenesten, brev fra Meldahl til Luftværnschefen i Storkøbenhavn 14.6.45.

²⁸ FAA, 701,2, referate af møde på Dagmarhus med SHAEF 2.6.45.

havnsområdet, og uegnede tyske lejrledere blev af TRK efter samråd med lejrbeboerne afsat, hvorefter ny tysk lejrleder indsattes af TRK. Det administrative personale, der var tilknyttet TRK ved kapitulationen, omfattede 43 personer, som havde til huse i en palæagtig ejendom, Østre Alle 29, ved Fælledparken på Østerbro. Foruden læger, sygeplejersker og andet hjælpepersonale, som var stationeret i lazaretterne, boede 350-400 sygeplejersker i TRK's ejendom Frederiksgade 19-21, nærmeste nabo til Amalienborg.²⁹ Derudover var der et ukendt antal distriktsledere udstationeret i Jylland. Englænderne havde selvfølgelig ansvaret for Wehrmacht og dermed for krigslazaretterne. Ved SHAEF's daglige møder på Dagmarhus med den danske civilforvaltning var TRK hyppigt diskussionsemne, så der er ingen tvivl om, at det både var med dansk og engelsk billigelse, at TRK fortsatte sin virksomhed.³⁰ Lederen af TRK, dr. Erhardt, følte dog sin position truet, især af tidligere tyske emigranter under ledelse af Waldemar Verner, som drev udbredt politisk virksomhed i lejrene, og som ind- og afsatte tyske lejrledere på eget initiativ.³¹ Både SHAEF, Socialministeriet, Statens civile Luftværn og TRK var imod, at emigranterne fik adgang til lejrene, men det var modstandsbevægelsen, der stod for bevogtningen af lejrene, og den gav i vid udstrækning emigranterne adgang.

Den 1.6.45 holdtes et møde med repræsentanter fra Socialministeriet, TRK, Statens civile Luftværn og DRK om »TRK's stilling«. ³² Her drøftedes i en venskabelig tone rent praktiske, administrative forhold, og Erhardt gjorde opmærksom på, at TRK ikke havde kontrol over de militære læger, idet disse hørte under Wehrmacht.³³ Socialministeriets kontorchef, Ricard, som var den ansvarlige danske embedsmand for flygtningene, foreslog derfor, at militære læger blev afmilitariseret og fik status som civile læger underlagt TRK. Dette forslag, som helt klart var i strid med Genèvekonventionerne, stod tilsyneladende uimodsagt, også fra repræsentanten for DRK. Englænderne afviste dog primært, at de

²⁹ DRKA, pk. 62. Indberetning fra Erhardt af 15.5.45.

³⁰ FAA, 701,2, referat af møder på Dagmarhus med SHAEF. Den 13.5.45 var Tysk Røde Kors således på dagsordenen og ifølge referatet »enedes [man] om, at Tysk Røde Kors under dr. Erhardts ansvar, men under tilsyn fra Statens civile Luftværn på Socialministeriets vegne skulle være behjælpelig med forlægningernes drift.«

³¹ Iflg. Carl Madsens privatarkiv på det Kongelige Bibliotek og bogen, »Die SED, Geschichte – Organisation-Politik« af Andreas Herbst, Gerd Rüdiger Stephan, Jürgen Winkler, var Waldemar Verner (1914-1982) som tysk kommunistisk emigrant kommet til Danmark i 30'erne. Han var medlem af den danske modstandsbevægelse og medgrundlægger af Nationalkomitee Freies Deutschland i Danmark. I december 1945 rejste han tilbage til den sovjetisk besatte del af Tyskland og opnåede senere høje poster i DDR. 1956-1978 var han Stellvertreter des Minister für Verteidigung.

³² FAA, 702,20, referat af mødet.

³³ Også chefen for TRK i Danmark, dr. Erhardt, forsøgte at få afmilitariserede tyske Wehrmacht-læger lagt ind under TRK i et brev af 26.5.45 til Statens civile Luftværn. DRKA pk. 87.

militære læger kunne afmilitariseres i Danmark og sættes til sådant arbejde.

Den 10.6.45 blev de to ledende i TRK, Erhardt og Graf Kottulinsky, arresteret i en fælles aktion anført af BOPA og de tyske emigranter, hvilket kom helt bag på både de danske myndigheder og SHAEF.³⁴ Erhardt havde som andre højt placerede i TRK været medlem af SS, men man fandt tilsyneladende ikke andet belastende på ham.³⁵ Efter at have siddet i Kastellet udsendtes han den 10.4.46 til Neuengamme. Graf Kottulinskys skæbne kendes ikke, men en del højtrangerende danskere og nordmænd (han havde tidligt under krigen været ved politiet i Norge), der stod højt i modstandsbevægelsens øjne, gik i brechen for ham.³⁶ I de følgende dage blev yderligere syv ledende medarbejdere i TRK arresteret. Frihedskæmpere og engelske soldater benyttede i samme periode deres magtmonopol til at rane det meste af værdi fra TRK's residens i Østre Alle.³⁷

Socialministeriet slog efter arrestationerne til lyd for at nedlægge TRK, men englænderne svingede mellem enten opretholdelse eller nedlæggelse med fratreden af de civile tyske læger og endelig at fjerne TRK's administrative top og lade de tyske læger arbejde videre under dansk administration.³⁸ Det blev en løsning, som lignede den sidste, der blev effektueret af Socialministeriet, med en delt tysk-dansk ledelse. Englænderne havde den 13.6.45 egenmægtigt indsat dr. Bests tidligere livlæge, dr. Klein, som tysk leder. Danskerne indsatte den 16.6.45 universitetslektor, cand.mag. Else Dalhoff som den danske deltager i ledelsen. Hun havde dog, indtil hun forlod stillingen med udgangen af august 1945, en ret tilbagetrukket rolle, idet en ansat fra Sanitetstjenesten i Storkøbenhavn under Statens civile Luftværn, Ruth Lemche, tog sig af det daglige arbejde. TRK ændrede samtidig navn til »Kontoret for tyske flygtninge«. Den 19.6.45 startede den nye ledelse. Omkring 1.7.45 blev yderligere tre tyske sekretærer afskediget, hvorefter der synes at have været ro om personalet i knap et par måneder. Den 18.6.45 blev det af de danske myndigheder overdraget læge Viggo Clemmesen og sekretær O.K. Petersen fra Statens civile Luftværn at undersøge forholdene omkring TRK og tage stilling til videreførsel af dets funktioner.³⁹

³⁴ Flygtningeadministrationen, s. 98. Datoen fejlagtigt angivet som 13.6.45 og FAA, sanitetstjenesten, brev fra Erhardt.

³⁵ Politiafdelingen under FAA, Journalnr. 7248.

³⁶ FAA, sanitetstjenesten.

³⁷ *ibid.*

³⁸ FAA, 701,2, referater af møder mellem SHAEF og danske myndigheder 11.6.45-14.6.45.

³⁹ FAA, sanitetstjenesten, »Betænkning om Tysk Røde Kors' funktioner ...« af 29.6.45.

En af de vigtige opgaver, TRK havde taget sig af, var at registrere flygtningene og tage sig af eftersøgninger. Det var lykkedes at oprette et kartotek på 80.000 personer på grundlag af indsendte lejrlister, men arbejdet havde ligget stille nogen tid, da posten til TRK var blevet tilbageholdt, og man var udgået for kartotekskort. Ifølge rapporten fra de to undersøgere havde TRK haft den faktiske ledelse af og tilsyn med civilt sanitetspersonale i hele landet, og det havde foretaget regelmæssig inspektion af lejrene på Sjælland og Lolland-Falster. I Københavnsområdet havde TRK haft en styrende rolle over for lejrene som mellemlid mellem luftværnschefen og de tyske lejrledere. Så selv om det havde autoritet til at lede lejrene i hele landet, var dets indflydelse i lejrene helt afhængig af den geografiske afstand til København.

Clemmesens og Petersens forslag til videreførsel af TRK var, at der oprettedes et landskontor, hvor noget af personalet fra TRK skulle overtages, men således at der blev ansat danske ledende medarbejdere. Landskontoret skulle kun tage sig af personelle spørgsmål, mens luftværnscheferne decentralt skulle tage sig af det praktiske. Med hensyn til sanitetspersonalet foresloges, at landskontoret havde det overordnende ansvar, men at en række tilsynsførende danske distriktslæger fungerede som en decentral kontrol af de tyske læger. Kartoteket havde høj prioritet for dem, og de foreslog, at man ansatte dansk personale, som skulle sørge for færdigregistreringen af flygtningene under ledelse af en fra politiet udlånt leder. Det tyske personale, ialt 15 personer, skulle af sikkerhedsmæssige grunde afskediges. Videreførelsen af kartoteket med dansk personale, som ville være en betydelig udgift, var det eneste, som ikke blev gennemført, idet det tyske personale blev fjernet, uden at der blev ansat dansk personale til denne opgave.⁴⁰ Dermed faldt kartoteksarbejdet helt fra hinanden. Kontoret koncentrerede sig om at få registreret de forskellige lejres bygningsmæssige og sanitære forhold, at få registreret om der var arbejdskraft og håndværkere inden for lejrene, der kunne udnyttes til at udbedre mangler, og at prøve at få overblik over de akutte problemer i lejrene. Men det stærkt reducerede kontor syntes ikke at have været specielt velfungerende, og organiseringen af flygtningelejrene foregik nu decentralt. Samtidig krævede de tidligere tyske emigranter at få øget indflydelse på flygtningeforsorgen. Deres blad *Deutsche Nachrichten*, som oprindeligt var et illegalt blad, men som nu blev udgivet legalt, indeholdt fortsat kritik af Kontoret for tyske flygtninge, ligesom der særlig i løbet af august var indlæg i dagspressen,

⁴⁰ *ibid.*, notat fra Ruth Lemche til E. Boesch 17.10.45 om TRK og Kontoret for tyske flygtninge.

specielt Information og Land og Folk, med påstande om, at det var de tidligere tyske nazister, som fortsat havde magten. I august måned var de sidste sårede soldater sendt hjem, og englænderne gav nu overraskende og i modsætning til de tidligere refererede forhandlinger i juni, tilladelse til, at 85 tyske militærlægers og 360 sygeplejerskers status mod deres vilje ændredes fra militært sanitetspersonale til flygtninge.⁴¹ Den 28.8.45 kunne Land og Folk i en stort opsat artikel på forsiden fortælle »Chefen for det tyske Røde Kors anholdt – Købte guld op i stor stil og gemte desuden SS-folk samt Gestapo i flygtningelejrene«. Dr. Klein var nu ikke arresteret, det blev han først, mange timer efter udgivelsen af Land og Folk, hvor politiet arresterede ham. Anklagepunkterne havde heller ikke meget hold i virkeligheden. Han blev næste morgen fremstillet i dommervagten, hvor han straks blev løsladt. Den samme dag, Klein blev arresteret, havde emigrantkredsen holdt møde med embedsmænd fra Socialministeriet, idet den ønskede at få større indflydelse i lejrene og at udføre politisk foredragsvirksomhed der.⁴² Det er derfor en nærliggende tanke, som det danske personale i Kontoret for tyske flygtninge også gav udtryk for, at Land og Folks artikel var kommunistiske emigranternes værk. Men nu var det tyske personale ved at have fået nok. Da dr. Klein vendte tilbage til Kontoret, krævede han at blive sat til et mindre eksponeret arbejde, hvilket man efterkom. Resten af det tyske personale forlangte, at der udsendtes en officiel pressemeddelelse om Kontorets arbejde, og da det ikke skete, ønskede de sig fritaget for yderligere arbejde. Den 3.9.45 arresteredes dr. Klein igen, nu af englænderne, og anklagedes for at have smuglet SS-folk ud af landet.⁴³ Sagen blev behandlet af Field Security Section, som heller ikke fandt noget grundlag for anklagerne, og dr. Klein blev af englænderne løsladt den 16.11.45 og derefter udsendt til Tyskland.

Dagen før Klein blev arresteret første gang, var der indsat en ny dansk leder, kaptajn Förssén, og efter Kleins fratreden, var han alene leder. Men kontoret var i opløsning, og lederen af den 1.9.45 oprettede Flygtningeadministration (FA), Johannes Kjærbøl, ville ikke videreføre Kontoret for tyske flygtninge, formentlig fordi det var for belastet i den offentlige mening efter måneders pressehetz. Flere af de danske ansatte havde givet udtryk for, at man burde klarlægge sanitetspersonalets folkeretlige stilling, TRK-personale såvel som Wehrmacht-personale. Kjærbøl bestilte derfor en udtalelse om dette fra Udenrigsministeriet,

⁴¹ Lylloff, s. 54.

⁴² FAA, sanitetstjenesten, notat af 30.8.45 af Ruth Lemche.

⁴³ Lægeforeningens arkiv, OVR, 61-102/45 Brev af 19.3.46 fra, Meldahl til Lægeforeningen.

der den 26.9.45 svarede »... vedrørende spørgsmålet om en opløsning af TRK's herværende afdeling og danske myndigheders overtagelse af dennes hidtidige funktion i forbindelse med flygtningeforsorgen, vil jeg gerne meddele, at der ikke ifølge Genève-konventionerne eller andre folkeretlige regler påhviler danske myndigheder nogen pligt til at indrømme afdelinger af fremmede nationale Røde Kors selskaber adgang til at virke på dansk område til fordel for civile flygtninge.«⁴⁴

Denne intetsigende udtalelse, som handlede om noget helt andet, brugte Kjærbøl som alibi for den 12.10.45 at udsende en meddelelse om, at Kontoret for tyske flygtninge var at nedlægge fra 13.10.45 at regne, og at tilsynet med sanitetspersonalet, inkl. tidligere Wehrmachtspersonale, overgik til Statens civile Luftværns sanitetsafdeling. Samtidig overtoges kartoteket af Flygtningeregistreringen, som indtil da næsten udelukkende havde brugt kræfter på at undersøge de enkelte flygtninges politiske tilhørsforhold.⁴⁵ Kartoteket blev efter godt en måned skrottet helt, og den danske administration startede forfra med at opbygge et kartotek, som først efter yderligere et års tid var bare nogenlunde brugbart. Ved den nye struktur kom det tyske sanitetspersonale til at høre direkte under Statens civile Luftværns Sanitetsafdeling, hvis leder var overlæge Christian Toftemark. Denne struktur viste sig at være til fordel for det tyske sanitetspersonale, idet Sanitetsafdelingen i løbet af det næste halve år formåede at skaffe dem betydelige privilegier i forhold til flygtningene og at gennemtrumfe dette i hele landet. Vigtigst i denne forbindelse er det cirkulære, som Statens civile Luftværn udsendte til samtlige lejre 14.5.46.⁴⁶ Heri pointeres, at sanitetspersonale ikke er flygtninge, at det er her efter dansk ønske for at aflaste danske medicinalpersoner, at det kan færdes frit, ikke må visiteres ved ind- og udgang af lejrene og skal have 500 kalorier mere daglig end almindelige flygtninge. Læger skal indkvarteres i enkeltværelse. Andet sanitetspersonale end læger skal indkvarteres bedst muligt, afsondret fra flygtningene. Læger kan låne faglitteratur på danske biblioteker, og et schweizisk lægetidsskrift vil blive rundsendt til dem. Endvidere vil der hver 14. dag blive udsendt et dansk produceret tidsskrift »Der Flüchtlingsarzt«. Der var dog også restriktioner for sanitetspersonalet. De havde »ikke ret til samkvem med danske statsborgere ud over det i tjenesten fornødne«, og de måtte »ikke uden særlig tilladelse være i besiddelse af danske pen-

⁴⁴ FAA, 702,20.

⁴⁵ *ibid.*

⁴⁶ FAA, 702,477.

ge og gøre indkøb i danske butikker.«⁴⁷ I januar 1946 tillodes det sanitetspersonalet at sende eftersøgningsformularer til amerikansk og britisk zone og breve til fransk zone af Tyskland, på et tidspunkt hvor al brevveksling til Tyskland var forbudt for tyske flygtninge.⁴⁸ Fra april 1947 tilkendtes sanitetspersonalet, hvis det havde forsørgerpligter i Tyskland, et mindre beløb, som blev sendt til de pårørende, uden at det dog tilnærmelsesvis kom i nærheden af Genèvekonventionens lønkrav.⁴⁹ Endvidere blev det udvirket, at sanitetspersonalet en gang årligt kom på et kortere ferieophold i København. Denne særstilling for sanitetspersonale vakte en vis jalousi hos flygtningene, hvorfor Toftemark følte sig foranlediget til at skrive en kort notits i september 1946 i Deutsche Nachrichten, som officielt var blevet flygtningenes ugeavis. Han forklarede, at sanitetspersonalet var kommet hertil, ikke som flygtninge, men beordret hertil for at pleje flygtningene, og derfor skulle det behandles anderledes. Der var nok ikke mange af flygtningene, der forstod meningen med den meddelelse, for Toftemark undgik enhver henvisning til Genèvekonventionerne.

Men selv om sanitetspersonalet efterhånden havde fået tålelige forhold, ønskede det at vende tilbage til Tyskland snarest muligt. I dette spørgsmål rådede Sanitetstjenesten, og den bestemte suverænt, hvem der kunne sendes hjem, og hvornår det skulle ske, ligesom sanitetstjenesten kunne flytte rundt på sanitetspersonalet uden at indhente dets samtykke. For flygtningene gjaldt, at danskerne var ivrige efter at sende dem tilbage, mens besættelsesmagterne i Tyskland tøvede med at give dem indrejsetilladelse. For sanitetspersonalet var det omvendt, det kunne uden videre indrejse i Tyskland, men de danske myndigheder ville ikke give det udrejsetilladelse, så længe man havde brug for det i flygtningeforsorgen.⁵⁰ Ligeledes kunne flygtningene frit forlade Danmark, hvis de kunne opnå indrejsetilladelse til tredje land, mens sanitetspersonale, selv med en sådan indrejsetilladelse, ikke fik lov at forlade Danmark. Sanitetspersonalets særlige status i forhold til flygtningene, gav det selvfølgelig en tålelig tilværelse, men var samtidig med til at fremhæve, også over for eftertiden, at sanitetspersonalet ikke var flygtninge, men tvangstilbageholdte tyske statsborgere.

⁴⁷ *ibid.*, 701,58. Instruks til tyske medicinalpersoner i Danmark af Toftemark, 1946.

⁴⁸ FAA, sanitetstjenesten og DRKA, pk 266.

⁴⁹ FAA, brevbog, 703,111. Brev af 30.6.47 fra Blöcher, Socialministeriet til Statens civile Luftværn. Beløbet angives som 130 RM pr. måned for hustru eller forældre, 20-30 RM pr. måned pr. barn.

⁵⁰ Politiafdelingen under FAA, Sag 2343/47. Brev fra Toftemark af 24.10.47 til politiafdelingen.

Som en konklusion kan siges, at TRK kom til at arbejde i Danmark i en periode, hvor politisk ømtålelige emner som forsorg for de tyske flygtninge var overladt til danske embedsmænd på kontorchefniveau, og ingen politikere ville eksponere sig ved at udtale sig positivt om TRK. Det blev derfor i høj grad udenomsparlamentariske organisationer, som dele af den tidligere modstandsbevægelse, de tyske emigranter og den tidligere illegale, men nu legale presse, der satte dagsordenen, og de var meget negative over for en tysk organisation, som blev videreført fra besættelsestiden og ind i befrielsessommeren. Der er intet der tyder på, at TRK foretog sig noget kritisabelt ved sin ledelse af lejrene, men man burde fra dansk side have kunnet forudse, at konstruktionen politisk var umulig.

Dansk Røde Kors' forhold til Tyskland og tyske flygtninge i Danmark

Da flygtningestrømmen til Danmark begyndte at tage til i starten af marts 1945, henvendte dr. Best sig til DRK for at bede om hjælp, men fik afslag med henvisning til, at stemningen i befolkningen var sådan, at Røde Kors, som udelukkende betjente sig af frivillig hjælp, ikke kunne regne med befolkningens støtte.⁵¹ Dermed havde DRK over for besættelsesmagten signaleret, at det ikke ville deltage i hjælpeaktion til fordel for flygtningene. DRK's præsident, kammerherre Johan Bülow, deltog i drøftelserne i marts 1945 mellem lægeforening, Sundhedsstyrelse og Udenrigsministerium om lægehjælp til flygtningene, men han spillede en meget tilbagetrukket rolle. I tråd med andre danske institutioner udsendte Bülow den 20.3.45 et fortroligt brev til samtlige afdelinger, hvor det pointeredes, at DRK ikke ydede hjælp til tyske flygtninge.⁵² Men efter 5. maj skiftede i hvert fald Bülow standpunkt. Den 8.5.45 forespurgte kontorchef Ricard fra Socialministeriet DRK, om det ville overtage tilsynet med de lejre, som man regnede med at kunne koncentrere de tyske flygtninge i, så snart militærlejrene blev frie ved hjemsendelsen af den tyske hær.⁵³ DRK svarede bekræftende, og Bülow udsendte den 9.5.45 meddelelse om denne beslutning til samtlige afdelinger. Dette blev dog af ukendte grunde aldrig til noget. DRK fik alene ansvaret for de ikke-tyske flygtninge og DRK deltog meget aktivt i at få udskilt de ikke-tyske flygtninge fra de tyske flygtninge, idet man allerede

⁵¹ Lylloff, s. 45.

⁵² DRKA, pk. 37.

⁵³ DRKA, pk. 87. Cirkulære til samtlige afdelinger af DRK, dateret 9.5.45, sign. af J. Bülow.

medio maj 1945 udsendte en deputation på seks danske læger og seks Røde Kors-sekretærer til flygtningelejrene og i løbet af godt en uge fik udskilt 12.000 ikke-tyske flygtninge.⁵⁴ Samtidig sørgede DRK for, at ikke-tyske flygtninge på de tyske lazaretter blev overflyttet til danske sygehuse, ca. 1000 i Københavnsområdet og ca. 500 uden for København. Denne medvirken til udvælgelse alene efter nationalitetskriterium af patienter til sufficient sygehusbehandling, som formentlig har betydet liv eller død for mange af patienterne, var i betænkelig konflikt med Røde Kors grundlæggende principper. Desuden viser de 1500 indlæggelser, at hvis der havde været vilje til at indlægge og behandle de dødsyge tyske spædbørn på danske sygehuse, så havde der også været plads til mange af dem.

Allerede den 7.5.45 havde Rostings afløser været diskuteret mellem Socialministeriet og overpræsident Bülow.⁵⁵ Denne havde foreslået afdelingschef i Sundhedsstyrelsen, dr. Juel Henningsen, men medicinaldirektør Johannes Frandsen var uvillig til at frigøre ham. I stedet foresloges fra ministeriets side kommandørkaptajn Kai Hammerich, og den 1.9.45 blev Hammerich direktør for det udenlandske kontor, efter at Juel Henningsen i en overgangsperiode havde fungeret i stillingen. Ægteparret Hammerich havde ikke før været inden for DRK, men de var velkendte og respekterede skikkelser i det velgørende organisationsarbejde, idet Kai H. havde været leder af Kirkens Korshær fra 1927 til 1939, og Valborg H. var fra 1945 leder af Red Barnet, og frem for alt var de »uplettede« i forhold til besættelsestiden. Hammerich gik med stor energi ind i arbejdet for at udbygge et internationalt hjælpearbejde til det krigshærgede Europa.⁵⁶ Blandt andet blev han et aktivt medlem af det Samarbejdsudvalg for internationalt hjælpearbejde, som var nedsat med deltagere fra ministerier og hjælpeorganisationer.⁵⁷ Gennem dette udvalg organiseredes et større hjælpearbejde til Norge og Østeuropa, specielt Polen, men også de tidligere aksemagter Østrig, Rumænien og Ungarn. Men Hammerich var klar over, at stemningen i Danmark ikke umiddelbart var for hjælp til børn i Tyskland.⁵⁸ Ham-

⁵⁴ DRKA, pk 63. 22 periodiske beretning. 1. april-30. juni 1945.

⁵⁵ FAA, 701-2. Promemoria af ukendt forfatter, men med kontorchef Ricards personlige kommentarer i margenen. Det er ikke dateret, men der henvises til Rostings 2. arrestation dagen i forvejen, så datoen må være 7.5.45.

⁵⁶ DRKA, pk.87. Brev 26.10.45 fra Hammerich til departementschef Koch, Socialministeriet.

⁵⁷ *ibid.*, pk.87.

⁵⁸ *ibid.*, pk. 75. Brev fra Hammerich 9.11.45 til Karen Stampe. »Spørgsmålet [levnedsmiddelhjælp til tyske børn] blev drøftet med grev Bernadotte i Oslo [4.-5.11.45]. Greven ser således på det, at det må tage sin tid endogså i Sverige, før stemningen helt er vendt

merich og grev Bernadotte fra Svensk Røde Kors rejste til Tyskland i slutningen af november 1945 for at orientere sig om forholdene med henblik på et evt. fælles svensk-dansk hjælpearbejde, specielt i Berlin. Berlinbesøget rystede Hammerich dybt, og hans indstilling til hjælp til Tyskland ændredes radikalt herefter.⁵⁹ Også spædbarnsdødeligheden i Berlin, som i sommeren 1945 var på 66%, men nu var reduceret til 25%, forfærdede ham, selv om det var tal som i virkeligheden var af samme størrelsesorden som i de tyske flygtningelejre i Danmark. Men Hammerich kendte tilsyneladende ikke meget til de elendige forhold, der herskede i disse lejre på dette tidspunkt.⁶⁰ Straks efter hjemkomsten henvendte han sig til udenrigsminister Gustav Rasmussen for at overtale ham til at indlede et hjælpearbejde i Tyskland.⁶¹ Men Gustav Rasmussen mente ikke, tiden var inde til en Tysklandsaktion. Dette udtrykte Hammerich flere gange senere sådan, at både den danske regering og DRK mente, at »vi først må nå ud til de lande, der har lidt længst, og som derfor trænger først til hjælp«. ⁶² Dette selvkonstruerede princip, som i praksis må være uanvendeligt, kan næppe retfærdiggøres ud fra Røde Kors' principper i øvrigt, men udtrykket kunne bruges og blev brugt til at undskylde, at DRK ikke politisk var i stand til at formidle hjælp til Tyskland. Først i 1947 var stemningen hos de danske myndigheder sådan, at DRK kunne påbegynde en statsbetalt hjælpeaktion med bispisninger i Slesvig-Holsten. Men stemningen i befolkningen var heller ikke i 1947 for at hjælpe tyskerne, så DRK kom i de næste par år ud for en kraftig pressehætz, hvor et af angrebepunkterne var denne hjælp. Hammerichs afsættelse, først som direktør i 1949 og i 1950 som præsident for DRK, skyldtes blandt andet hans forsvar for den upopulære Tysklandshjælp.

Med hensyn til danskernes behandling af de tyske flygtninge i Danmark troede Hammerich ukritisk, hvad der blev fortalt ham af FA.

for hjælp til tyske børn. Når tiden er inde for en sådan hjælp, vil aktionen formentlig få et navn, således at det ikke fremgår heraf, at det er Tyskland eller med Tyskland allierede, man ønsker at støtte, men Europas børn i al almindelighed.«.

⁵⁹ *ibid.*, pk 63. Rapport over rejse i Tyskland fra 21/11-7/12 1945. I rapporten siges bl.a. om Berlin.: »Besøgte påny en række elendige, såkaldte boliger midt i ruinerne for at få indtrykkene fra dr. Reidikers oplysninger bekræftet. Jeg udtog selv navne og adresser efter en mig forelagt bog med tusinder af navne som garanti mod, at det skulle være særligt usselte stillede forhold, man ville vise mig. Hvad jeg så var i een sum et stykke helvede på jorden – umenneskelige, middelalderlige tilstande, kulde, sult og død. Sammenstuede mennesker i kolde, mørke ruinkældre uden dagslys og med rationeret kunstigt lys, arnesteder for sygdom og smitte.«

⁶⁰ Lylloff.

⁶¹ DRKA, pk.75. Brev fra Hammerich 18.12.45 til generalkonsul Nørby, Hamburg.

⁶² *ibid.*, pk. 63 Bl.a. i 25. periodiske beretning januar 1946.

ICRC's første delegat i Danmark, Emil Boesch, modtog fra en af de tyske læger, dr. Helpap, en 11 sider lang, meget velformuleret, for danskerne kritisk, men helt igennem korrekt beskrivelse af den lægelige forsyning for flygtningene i Danmark, idet han samtidig anmodede om, at en neutral instans blev indsat for at overvåge danskernes behandling af flygtningene.⁶³ Dette foranledigede, at Kjærbøl henvendte sig til DRK, for at det skulle finde ud af, hvorledes Boesch' reaktion havde været. Hammerichs respons var et personligt brev til Boesch med en række – formentlig ubevidst – fejlagtige oplysninger. Bl.a. at der fra tysk side ikke blev bedt om hjælp til flygtningene, da de ankom til Danmark, at tyskerne selv havde flygtningesygehuse og lejre, der var forsvarlige, at langt den største del af dødsfaldene skyldtes transporterne og den manglende organisation fra tysk side, at Hammerich personligt havde konstateret, at den lægehjælp de allierede sårede fik på de tyske lazaretter var langt ringere end den, de tyske flygtninge fik, og at han selv havde beset et meget stort antal tyske lejre og talt med talrige tyske flygtninge, der var taknemmelige og tilfredse.⁶⁴ Hammerichs beundring for Kjærbøl (eller sans for at knytte centrale/nyttige personer til DRK) gav sig udslag i, at han foreslog Kjærbøl til hovedbestyrelsen for DRK januar 1946.⁶⁵ Kjærbøl var dog meget sjældent til stede ved forretningsudvalgs- og bestyrelsesmøder, og når han var til stede, ytrede han sig kun enkelte gange og kun om uvæsentlige problemstillinger. Da Kjærbøl blev boligminister i 1947, bad han sig fritaget for sine poster i DRK.

Et af de spørgsmål, som havde ligget Hammerich stærkt på sinde ved hans Tysklandsrejse i november 1945, var en genoprettelse af den siden kapitulationen afbrudte postforbindelse til Tyskland. Han havde derfor forhandlinger med de engelske besættelsesmyndigheder for at få åbnet for tyske krigsfangers mulighed for at sende breve til pårørende i Danmark, for at meddelelser om dødsfald kunne formidles mellem Danmark og Tyskland og for muligheden af at sende Røde Kors' formularbreve til Tyskland.⁶⁶ Der synes dog ikke at være kommet noget ud af

⁶³ FAA, 701,86. Alle Helpaps oplysninger har jeg kunnet få bekræftet i FAA. Hammerichs originale brev til Boesch findes ikke, men en afskrift af brevet, som Juel Henningsen sendte til Kjærbøl 8.2.46 findes i FAA.

⁶⁴ Der foreligger ikke en eneste rapport eller noget notat om, at Hammerich nogensinde har været i en flygtningelejr, endsig på et lazaret, så det er næppe sandsynligt, at de sidste to udsagn kan være rigtige.

⁶⁵ DRKA, pk. 70. Referat af hovedbestyrelsesmøde 16.1.46.

⁶⁶ Formularbreve var breve på højst 25 ord, som civile under hele krigen kunne sende mellem de krigsførende lande uden om det normale postvæsen. De nationale Røde Kors selskaber indsamlede breve og sendte dem til ICRC, som sørgede for at censurere dem og overskrive dem på en bestemt formular 61, for derefter at sende dem videre.

Hammerichs forsøg. Fra december 1945 tillod de danske myndigheder, at de tyske flygtninge i begrænset omfang kunne sende post til udlandet, bortset fra Østrig og Tyskland.⁶⁷ Først den 5.4.46 åbnedes den egentlige postforbindelse mellem Danmark og Tyskland, og de tyske flygtninge blev i stand til at sende post til Tyskland.

På et punkt kom Hammerich dog i direkte opposition til FA's praksis. Straks fra Kapitulationen havde det været forbudt de tyske flygtninge at modtage pakker både fra Danmark og fra udlandet. Svensk Røde Kors forespurgte i november 1945 DRK, om det virkelig kunne være rigtigt, at gavepakker sendt gennem Svensk Røde Kors til tyske flygtninge i Danmark blev returneret til afsenderen.⁶⁸ DRK sendte forespørgslen videre til Kjærbøl personligt. Om det var denne henvendelse, der foranledigede en mildning i pakkeregulativet, således at det fra november 1945 var tilladt flygtningene at modtage pakker fra udlandet indeholdende beklædning, fodtøj, tæpper, toiletartikler og lignende, men ikke fødevarer, nydelsesmidler eller tobak, har det ikke været muligt at klarlægge, men der er i hvert fald et tidsmæssigt sammenfald.⁶⁹ Men i april 1946 kom der igen blæst om pakker til flygtninge. Fra den amerikanske ambassade modtog Udenrigsministeriet den 1.4.46 en henvendelse om, at der fra gavepakker sendt fra USA var konfiskeret fødevarer uden at afsenderen i USA havde fået erstatning, og at der fra breve var fjernet pengebeløb. Parallelt hermed havde en sognepræst i Breum den 30.3.46 skrevet følgende kortfattede brev til »chefen for Røde Kors«:⁷⁰ »Jeg tillader mig herved at forespørge, om det er chefen for Røde Kors bekendt, at pakker til de tyske flygtninge fra Amerika bliver åbnet og at alle madvarer taget ud. – Kan det virkelig tillades? – Ikke en gang koncentrationslejrcheferne vovede dog at holde Røde Kors pakker tilbage. Så det forekommer mig ganske utilladeligt.« Hammerich sendte meget hurtigt brevet videre til Kjærbøl med bemærkningen »... forekommer Dansk Røde Kors at være en meget alvorlig påstand«. Og Kjærbøl og FA følte åbenbart, de havde en dårlig sag, for allerede den 9.4.46 blev der udsendt et cirkulære fra Statens civile Luftværn, om at flygtninge kunne modtage pakker fra udlandet med levnedsmidler til en værdi af 20 kr. pr. måned og en beskedne mængde tobak.⁷¹ Først i april 1948 blev det tilladt danske statsborgere at sende pakker med levnedsmidler til nærtbeslægtede tyske flygtninge, og danske fædre til tyske flygtninge-

⁶⁷ DRKA, pk. 87. Brev fra DRK til læge A. Damgaard-Rasmussen.

⁶⁸ *ibid.*, pk. 289. Brev af 6.11.45 fra direktionssekretær Simonsen til Kjærbøl.

⁶⁹ FAA, 702,496,21.

⁷⁰ *ibid.*, 703,114.

⁷¹ *ibid.*, 702,477.

børn fik lov at sende dem beklædning og »ting som man sædvanligvis giver små børn f.eks. legetøj, frugt, bolcher o.l., men ikke levnedsmidler...«. Men denne gang var det ikke DRK, men Statens civile Luftværn, der henvendte sig til FA for at få tilladelse til disse forsendelser.⁷²

Sammenfattende kan det siges, at de tyske flygtninge ikke fyldte meget i DRK's arbejde. Præsident Bülow var positiv overfor at overtage forsorgen for dem, men af ukendte årsager blev det ikke til noget. Med Hammerich havde DRK fået en leder, der syntes at mene, at Røde Kors forpligtelser også måtte omfatte tyskere. Hammerich havde formentlig intet kendskab til de forhold, hvorunder de tyske flygtninge levede i Danmark, så derfor gik hans bestræbelser alene ud på at sørge for hjælp til Tyskland, hvilket i 1950 kom til at koste ham ledelsen af DRK. På to områder, brevforsendelser fra flygtningene til Tyskland og pakkeforsendelser fra udlandet til flygtningene, gik han dog aktivt ind og intervererede til fordel for flygtningene.

Internationalt Røde Kors' forbindelser med Danmark og de tyske flygtninge 1945-1949

Den 14.6.45 henvendte ICRC's præsident, Max Huber, sig til den danske regering for at få tilladelse til at oprette en permanent delegation for ICRC i København, uden dog at begrunde ansøgningen.⁷³ Den 7.8.45 forelå den officielle danske anerkendelse af Emile Boesch som delegeret for ICRC. Men ICRC synes ikke at have haft hast med at sende den delegerede til København, og han ankom først i begyndelsen af oktober 1945. Han forlod Danmark igen midt i november 1945 efter at have sendt en meget udførlig rapport til ICRC om forholdene for flygtningene og det tyske Wehrmacht-personale i Danmark.⁷⁴ Han havde besøgt 16 tyske flygtningelejre og flere tyske lazaretter. Boesch's rapport findes ikke i de danske arkiver, og det ser derfor ud til, at ICRC ikke sendte rapporten til det danske Udenrigsministerium og DRK, hvad der ellers var sædvane. Boesch viste i rapporten stor forståelse for danskerne vanskelige stilling ved at skulle tage sig af det store antal flygtninge, men han havde en række helt konkrete kritikpunkter, og han så korrekt, at det opløste TRK's retsstilling var blevet et politisk spørgsmål i en »leidenschaftliche Erörterung«. Han beskrev, at der var gode lejre og meget dårlige lejre, hvor indkvarteringsforhold var elendige i overfyld-

⁷² *ibid.*, 702,705.

⁷³ ICRC's arkiv, BG 85/G vent, DK.

⁷⁴ *ibid.*, BG 17/41/13.

te barakker med flere personer på samme sovested og uden tæpper.⁷⁵ Desuden var forplejningen nogle steder mangelfuld, andre steder i orden. Angående sundhedstilstanden fandt han »einige bedenklichen Symptome« som en spædbørnsdødelighed på over 20% og i København åben lungetuberkulose hos 20% af flygtningene. I to af de største lejre, Oksbøl og Karup-Gedhus manglede stærkt medicin og instrumenter, og overalt manglede spædbørnsartikler, inkl. -ernæring. Med hensyn til Genèvekonventionerne siger han klart, at hverken Wehrmachtspersonale eller det tyske sanitetspersonale blev behandlet efter konventionernes forskrifter, og at englændernes opfattelse af, at konventionerne ikke gjaldt for »surrendered personal«, var uholdbar. Boesch henvendte sig til det danske Udenrigsministerium for at få dets vurdering af sanitetspersonalets retsstilling og fik den 12.11.45 det svar, at Genèvekonventionen gjaldt for sanitetspersonalet fra Wehrmacht. Det er derfor sandsynligt, at en af de væsentlige årsager til den forbedring af sanitetspersonalets forhold, der skete herefter, var Boesch's intervention. FA havde ikke vist initiativ til at sende personoplysninger om flygtningene til Tyskland, men Boesch sendte med schweizisk diplomatpost lister med 85.000 navne på tyske flygtninge i Danmark til Genève, som sendte dem videre til delegationen i Vlotho i Tyskland til videregivelse til TRK's Suchdienst i Hamborg.

Kort efter Boesch's afsked ansøgte ICRC den danske regering om at anerkende indsættelsen af hans afløser, Otto Ehrenhold, og denne gang nævntes et helt specifikt kommissorium for den delegerede: »la présence d'un délégué du Comité International au Danemark s'avère encore nécessaire, notamment, pour visiter les camps de prisonniers de guerre et internés allemands et autres qui s'y trouvent.«⁷⁶ Udenrigsministeriet tøvede med at give anerkendelsen og brugte DRK's modstand mod personen Ehrenhold til at forhale den.⁷⁷ Ehrenhold måtte på to præsentationsvisitter til København i februar og marts 1946, inden han endelig blev anerkendt som delegeret af Udenrigsministeriet den

⁷⁵ Boesch beskriver det som »neben guten Lagern, wie Hornbaek, gibt es ausgesprochen schlechte wie Store Heddinge.

⁷⁶ ICRC's arkiv, BG 85/G vent, DK, brev fra vicepræsident i ICRC, Cheneviere, til udenrigsminister Christmas Møller. ICRC havde tilsyneladende ikke noteret sig, at der var kommet ny udenrigsminister.

⁷⁷ DRKA, pk.249. Denne opfattelse havde ICRC tilsyneladende også, for i et brev som Ehrenhold sendte til ICRC 8.6.46 [ICRC's arkiv, BG17/41] skriver han: »... le peu d'enthousiasme que l'idée d'une action du CICR avait rencontrée auprès des instances gouvernementales et de la Croix-Rouges Danoise, évidemment soucieuses de n'abandonner aucune de leur prérogatives dans cette questions, q'elles considéraient de leur ressort et de leur seule compétence.«

8.5.46.⁷⁸ Ehrenhold begav sig straks af sted til Danmark, hvor han ankom den 12.5.45. Fra slutningen af maj og til medio juni besøgte han 18 tyske flygtningelejre og et tysk krigslazaret, alle beliggende i Jylland.⁷⁹ Hans rapporter om lejrene er meget omfattende og grundige. Lige som Boesch fandt han stor forskel på lejrene, hvoraf nogle var nøjsomt, men forsvarligt udrustet, mens andre var under al kritik. Alle steder var flygtningenes beklædning og fodtøj dog helt utilstrækkelig. Nogle af de lejre, der fik bundkarakter, var de meget store lejre. I Karup-Gedhus med 5000 beboere beskrives træbarakkerne som i meget dårlig stand og befængt med utøj, tøjvaskemuligheder, vaskekummer og latriner som »tout particulièrement insuffisantes et rudimentaires« og ernæringen som dårlig på grund af mangel på køkkenfaciliteter. Rapporterne blev denne gang sendt til Udenrigsministeriet.

I sommeren 1946 blev Ehrenhold forflyttet til Warszawa. Men ihukommende vanskelighederne ved at få anerkendt Ehrenhold nedlagde ICRC ikke officielt sin mission i København og lod Ehrenhold pro forma stå som delegeret.⁸⁰ Uofficielt var det ICRC's mission i Vlotho i den britisk besatte del af Tyskland, der tog sig af de tyske flygtninge i Danmark. Den modtog en række klager fra tyske flygtninge og disses pårørende i Tyskland, men Nicolas Burckhardt, som var den delegerede ved denne mission, betegnede klagerne som stærkt overdrevne. Retrospektivt kan det dog ses, at der var hold i klagerne.⁸¹ Bl.a. for at undersøge klagerne besluttede ICRC i januar 1947 at sende Ehrenhold på endnu en mission til Danmark.⁸² Men inden fik man i Vlotho en fortolkning fra ICRC af Genèvekonventionerne med hensyn til det tyske sanitetspersonale i Danmark. Ifølge denne var det civile sanitetspersonale, inkl. Røde Kors personale, som udelukkende var sendt til Danmark for at hjælpe civile tyske flygtninge, ikke omfattet af Genèvekonventionerne, fordi »il n'a pas été capturé par une armée belligerente.«⁸³

⁷⁸ ICRC's arkiv, B G85/Gvent/DK.

⁷⁹ *ibid.*, C3C RT.

⁸⁰ ICRC's arkiv, B G17/41.

⁸¹ *ibid.*, B G3/26i.: Bl.a. klager en flygtning over, at vagterne i Knivholtlejren har tilladelse til at skyde på flygtninge, der nærmer sig hegnet. Skydereglementet for vagterne tillod dem at skyde, og mindst fire tyske flygtninge blev skudt og dræbt af vagterne ved lejrene. Blandt andre klager kan nævnes: En tysk sygeplejerske klagede over flygtninge indkvarteret i Oksbøl i hestestalde med cementgulv. Ved udrejse blev flygtninge frataget de tæpper, de havde med på flugten i 45, og deres få madvarer blev frataget dem og kasseret for øjnene af dem. Røde Kors-sygeplejersker blev nægtet hjemrejse, og de fik ingen aflønning, men var tværtimod blevet frataget deres tyske penge og smykker under deres ophold i Danmark. De måtte ikke benytte danske butikker eller tale med danskere.

⁸² *ibid.*, B G17/41/13. Brev til Ehrenhold fra P. Kuhne januar 1947.

⁸³ *ibid.*, B G3/26i 130/131: Brev af 4.3.47 fra Mlle Odier til delegationen i Vlotho.

Derimod synes det at være uden for diskussion, at de 80 læger og 320 sygeplejersker fra Wehrmacht faldt ind under Genèvekonventionerne, selvom det ikke siges direkte.⁸⁴ Omkring 1. april 1947 sendte ICRC meddelelse til DRK og udenrigsminister Gustav Rasmussen om, at man som substitut for Ehrenhold, som ikke kunne frigøres fra sit arbejde i Polen, ønskede at sende en anden delegeret, Nicolas Burckhardt fra Vlotho, til København for at besøge de tyske flygtningelejre.⁸⁵ Denne gang accepterede Hammerich uden videre besøget, men ICRC modtog først Udenrigsministeriets tilladelse den 23.5.47, og da var både Burchardt og Ehrenhold allerede i København. De ankom den 17.5.47, og Ehrenhold introducerede Burckhardt både i FA og hos DRK, hvorefter Ehrenhold den 20.5 vendte tilbage til Polen.⁸⁶ Burkhardt besøgte tre lejre, Kløvermarkslejren i København, gennemgangslejren i Kolding og lejren i Oksbøl. Burckhardt returnerede til Vlotho den 24.5.47. Hans rapporter er væsentlig mere positive end Ehrenholds fra 1946, således synes de sanitære forhold at være stærkt forbedret.⁸⁷ Burckhardt sendte en intern rapport til ICRC, hvori han nævnte, at der i løbet af vinteren 1946/47 havde været problemer med at få levnedsmidler frem til lejrene, men ellers giver han en positiv beskrivelse af flygtningenes materielle situation, mens deres psykiske tilstand er dårlig.⁸⁸ Han er også særdeles positiv over for danskernes indsats. Som et specielt punkt i rapporten nævner han løn til lægerne, hvorom han har holdt et møde med repræsentanter for de tyske læger. Burckhardt selv har ikke meget til overs for de tyske lægers krav, men på en eller anden måde synes ICRC at have lagt pres på danskerne, for den 30.6.47 bevilgede Socialministeriet, som tidligere nævnt, en mindre understøttelse til de i Tyskland boende nære pårørende til tysk sanitetspersonale i Danmark. ICRC forsøgte desuden på Burckhardts opfordring at få repatrieret 300-400 sygeplejersker, men det fremgår ikke af akterne, om det lykkedes. Og dermed synes ICRC's rolle i Danmark at være udspillet. Der kommer tilsyneladende ikke flere besøg i Danmark, og der er i dets arkiver kun lejlighedsvis mindre sager om tyske flygtninge i Danmark.

Sammenfattende kan det siges, at ICRC havde opmærksomheden

⁸⁴ *ibid.*, B G3/26i I brev af 28.3.47 fra Monod, delegationen i Vlotho til Mlle Odier siges det, at de 80 Wehrmachtlæger var blevet lovet forhold i Danmark svarende til en udlænding med opholdstilladelse, lommepenge i kroner, understøttelse til familien i Tyskland, ferie i Tyskland og civilt tøj. Det fremgår ikke, hvem der har lovet det.

⁸⁵ *ibid.*, B G85/Gvent, DK og *ibid.* B G85/SN, DK.

⁸⁶ *ibid.*, B G3/26i,IV, Allemagne zon GB, avril-juil 47.

⁸⁷ *ibid.*, C3C RT.

⁸⁸ *ibid.*, B G3/26i. Brev af 28.5.47 fra Burckhardt til ICRC.

henledt på de tyske flygtninges forhold i Danmark, og at det udøvede en vis pression på de danske myndigheder med hensyn til at forbedre forholdene, især for sanitetspersonalet.

Konklusion

Det var tilsyneladende hverken de engelske militære eller de danske civile myndigheders ønske at nedlægge TRK. Men folkestemningen, de tyske emigranter og modstandsbevægelsens venstrefløj kunne ikke acceptere en tysk organisation, der fortsatte sit virke i Danmark efter den tyske kapitulation. Efter at emigranterne og BOPA havde foretaget deres selvbestaltede arrestationer, var de danske myndigheder ikke stærke nok i forhold til folkeopinionen og kommunisterne til at genetablere TRK, og englænderne, som vaklede i deres stillingtagen, endte med at skæve til forholdene i Tyskland, hvor den engelske besættelsesmagt nogenlunde samtidig afsatte alle TRK ledere, men lod organisationen køre videre på lavere niveau. Da englænderne var en magtfaktor i juni 1945, blev det denne model, der kørte videre sommeren over med en delt dansk-tysk ledelse og med det nye navn »Kontoret for tyske flygtninge«. Men det tilfredsstillende ikke emigranterne eller modstandsbevægelsen, så de fremprovokerede på ny arrestation af TRK's tyske leder, og Kjærboel, som formentlig har fornemmet det politisk uholdbare i at fortsætte TRK, overtog på dette tidspunkt ansvaret for de tyske flygtninge og nedlagde straks resterne af TRK.

Incitamentet til, at krigsførende magter overholder Genèvekonventionerne, har altid været reciprociteten. ICRC skal kunne overbevise de krigsførende om, at begge parter overholder konventionerne. Men i 1945 var Tyskland ophørt som aktør, og alene de allierede havde krigsfanger. Dermed var sejrherrens interesse for og vilje til at behandle deres krigsfanger efter Genèvekonventionerne ikke store. Englænderne opfandt betegnelsen »surrendered personnel«, og den udstrakte de til at omfatte tysk sanitetspersonale fra Wehrmacht i Danmark. Men de danske myndigheder var tilsyneladende godt klar over, at det folkeretsligt ikke var i orden og lod sig presse af ICRC til at forbedre sanitetspersonalets forhold. Det fik ikke så god en behandling, som Genèvekonventionerne foreskrev, men det fik en betydelig bedre behandling end almindelige tyske flygtninge. Til gengæld gjorde danskerne ingen forskel på tidligere Wehrmachtpersonale og tidligere TRK personale, som ifølge ICRC ikke havde krav på at blive behandlet efter Genèvekonventionerne.

DRK stillede aldrig for alvor spørgsmålstegn ved danskernes behandling af de tyske flygtninge, undtagen i tilfældet med pakker til flygtningene. Det følte sig fuldt solidarisk med de danske myndigheder og lod sig bruge af dem til at forhindre indblanding fra ICRC i de tyske flygtninges forhold. DRK kunne med rimelighed have påpeget overfor de danske myndigheder, at de ikke fulgte Genèvekonventionerne, men som i andre lande overlod DRK ICRC at fremføre en sådan kritik. Over for tyskere i Tyskland var DRK uden fordomme og forsøgte at hjælpe dem ud fra rent humanitære principper, mens tyskere i Danmark ikke fik megen hjælp.

ICRC's muligheder for at forbedre forholdene for tyskere i Europa i 1945 syntes håbløse med den massive animositet mod alt tysk, der eksisterede på det tidspunkt. Til trods for det formåede ICRC at udnytte sit råderum, og skønt den mødte en afvisende holdning hos de danske myndigheder, lod man sig ikke afvise. Som i andre lande havde også det nationale Røde Kors i Danmark meget svært ved at se sine forpligtelser over for »fjenden«. Men begivenhederne i Danmark efter den tyske kapitulation bekræfter, at i denne sag levede ICRC op til sine idealer og forsøgte at handle upartisk og alene ud fra organisationens motto.

Litteratur

- Walter Erdmann: Ohne befehl. Das Rote Kreuz in Schleswig-Holstein. Damals – gestern – heute. 1969, Kiel.
- Jean-Claude Favez: Une mission impossible? 1988, Lausanne.
- Flygtningeadministrationen: Flygtninge i Danmark 1945-1949. 1950, Fremad, København.
- Kai Hammerich: Af mit livs drama. 1961, København.
- Henrik Havrehed: De tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. 1987. Odense Universitetsforlag
- ICRC: Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War (September 1, 1939 – June 30, 1947), Volume I, II and III.
- Bent Jensen: Dansk Røde Kors' Ruslandsmission. Historisk Tidsskrift, 101:1, p. 45-75.
- Kirsten Lylloff: Kan lægeløftet gradbøjes? Historisk Tidsskrift, 99:1, p.33-67.
- Dieter Riesenberger: Für Humanität in Krieg und Frieden. Das Internationale Rote Kreuz 1863-1977. 1992, Göttingen.
- Anton Schlögel: Neuaufbau des Deutschen Roten Kreuzes nach dem II. Weltkrieg. 1983, Bonn.
- Barbara Zalewski: »Den nærsynede barmhjertighed«: DRK's rolle i dansk udenrigspolitik 1876-1945, set i forhold til Røde Kors' principper om neutralitet, upartiskhed og uafhængighed. 1997. Ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet.

SUMMARY

*Inter Arma Caritas**The Red Cross and the Administration of the German Refugees in Denmark 1945-1949*

The Red Cross has, for over a hundred years, been synonymous with providing help to the victims of armed conflicts. In the last months of World War II, 250.000 civilian refugees from the eastern provinces of Germany ended up in Denmark. Three different organizations under the Red Cross, namely the International Committee of the Red Cross, the German Red Cross and the Danish Red Cross were involved in assisting the refugees in Denmark. The Geneva Conventions are the international legislation which obliged the states to follow specific rules for the treatment of the victims of war. In 1945 the Geneva Conventions did not include civilians, but, since the first Geneva Conventions from 1864, medical personnel of the armies have been included and specific rules for their treatment described.

The German Red Cross was ordered by the Danish authorities and the British Military Mission in Denmark to continue its supervision of the German refugee camps after the surrender of Germany. But in the summer of 1945 the German Red Cross had considerable problems with both the resistance movement and the German emigrants who had arrived in Denmark in the 1930s. The leaders of the German Red Cross were repeatedly arrested by the resistance movement and the British Military Mission, and finally in October 1945 the leader of the Danish Refugee Administration, Johannes Kjærboel, decided to close down the German Red Cross, realizing that it was not possible for a German organization to function in Denmark at that time. But the sanitary personnel from the German Red Cross whom the Germans had ordered to go to Denmark in March-April 1945, after the Danish health system had refused to treat the German refugees, were retained in Denmark against their will by the Danish authorities until the last refugees left Denmark in 1949. German military doctors and other army sanitary personnel were also forced to stay in Denmark, in clear contradiction of their rights according to the Geneva Conventions.

Before the German surrender the Danish Red Cross refused to assist the refugees. Their excuse was, that they thought it impossible to persuade Danish volunteers to help Germans. After the capitulation the Danish Red Cross was prepared to care for the refugees, but the Danish authorities handed the job over to another organization. The Danish Red Cross did not show much interest in the treatment of the German refugees and believed without any objections everything the Danish authorities told them about the conditions in the refugee camps. It supported the Danish authorities in their attempt to exclude the International Committee of the Red Cross from supervising the refugee camps. On the other hand the Danish Red Cross was without prejudice delivering food aid to the Germans in Germany, and defending and upholding this program, despite the fact that public opinion in Denmark opposed it, contributed to the dismissal of the president of the Danish Red Cross in 1950.

The International Committee of the Red Cross was, at first, not aware of any problems in caring for the German refugees in Denmark. However from October 1945 to the summer of 1947 there was a permanent delegate attached to Denmark, committed to supervising the German refugee camps. The International Committee of the Red Cross acknowledged the burden put upon Den-

mark in providing for such a large population of German refugees, but it also pointed out to the Danish authorities the intolerable conditions in some of the camps, and it forced the Danish Government to acknowledge that the German military sanitary personnel were protected by the Geneva Conventions. The delegate was not welcome in Denmark, but the International Committee could not be turned down and it managed to improve the conditions for the sanitary personnel.

The role of the Red Cross in the administration of the German refugees in Denmark is a good example of the conditions faced by a foreign Red Cross society in a hostile country and the naivety of a national Red Cross society in believing blindly what the national authorities tell it. However it also shows the strength of the International Committee of the Red Cross, which had no power to force the Government to follow humanitarian principles and the Geneva Conventions but nevertheless had so much moral authority, that it was able to put pressure on the Government to improve the conditions for the refugees.